

Horace G. Lunt, »Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb« [= Poskusen generativni opis slovenskega glagola]. Izšlo na straneh 133—87 dela: Rado L. Lenček, THE VERB PATTERN OF CONTEMPORARY STANDARD SLOVENE [= Zgradba glagolskih oblik v današnji knjižni slovenščini]. Bibliotheca slavica. Založil Otto Harrassowitz. Wiesbaden, 1966.

Slovenci se lahko pohvalimo s tem, da smo že v prvem desetletju po nastanku zdaj tako pomembne jezikoslovne smeri, imenovane TRANSFORMACIJSKA GENERATIVNA SLOVNICA, dobili prvo monografijo, pisano v duhu te šole: delo o fonologiji slovenskih glagolskih oblik, ki ga je spisal harvardski univerzitetni profesor Horace G. Lunt in ga posvetil znanemu jezikoslovcu Romanu Jakobsonu ob njegovi sedemdesetletnici. — Na to delo se bomo v pričujočem prispevku sklicevali z imenom *Poskus*.

Namen tega prikaza je predvsem olajšati branje *Poskusa*. Vse (maloštevilne) kritične opazke so izrečene z občejezikoslovnih stališč. Strokovno oceno — to vključuje prevero gradiva pa primerjavo z drugimi obdelavami in zgodovinsko razlago iste snovi — prepuščamo slovenistom.

1. Snov *Poskusa* sodi v t. i. FONOLOŠKO komponento generativne slovnice. To komponento pojmujejo kot avtomat (v kibernetičnem smislu tega izraza), ki se »hrani« s t. i. FONOLOŠKIMI ZAPISI stavkov. V avtomatu so v natančno določenem zaporedju nanizana FONOLOŠKA PRAVILA. Ta delujejo takole: prvo fonološko pravilo obdeluje fonološke zapise stavkov, drugo fonološko pravilo pa obdeluje zapise, ki jih dobi od prvega. Vobče velja: vsako fonološko pravilo P_n obdeluje zapise, ki jih dobiva od fonološkega pravila P_{n-1} . Zadnje fonološko pravilo avtomata daje iz rok to, kar avtomat »izloča«, namreč FONETIČNE ZAPISE stavkov v predpisani univerzalni fonetični transkripciji. Tako fonološka komponenta izpolnjuje svojo nalogo — podeljevati fonetično interpretacijo sintaktično in pomensko že interpretiranim stavkom.

Vsak fonološki zapis stavka je brez ostanka sestavljen iz fonoloških zapisov BESED. (Fonološki zapisi besed se v *Poskusu* imenujejo UNDERLYING FORMS.) V doslej priobčenih fonoloških komponentah slovnice se fonološka pravila delijo na taka, ki predelujejo zgolj besede ali dele besed, in na taka, ki predelujejo tudi/samo zapise, večje od besed in kajpak manjše od stavkov. V *Poskusu* je govor samo o prvi vrsti fonoloških pravil.

V ponazoritev naj kratko pokažemo, kako izdelava fonološka komponenta fonetični zapis nedoločnika *kositi* in deležniške oblike *kosil* (*Poskus* str. 151). Pri izdelavi teh oblik sodelujejo predvsem pravila PC7 (PC = pocikličén, o

tem glej spodaj § 3), PC8 in PC10. Pravilo PC7 pretvori vsak /l/ in /v/ v /w/, in sicer na koncu besede in pred soglasnikom iste besede. Pravilo PC8 zbriše naglasna znamenja v besedi razen najbolj desnega. Pravilo PC10 pretvori preostalo naglasno znamenje v znamenje besednega naglasa. Torej:

fonološki zapis	k'os + 'i + ti	k'os + 'i + l
PC7	—	k'os + 'i + w
PC8	kos + 'i + ti	kos + 'i + w
PC10	kos + í + ti	kos + í + w

Zakaj je potrebno razločevati med fonološkimi in fonetičnimi zapisi? Na to mora kajpak odgovoriti jezikovna teorija, ne slovenska slovnica, zato vprašanje v *Poskusu* sploh ni obravnavano. Bralcu, ki ga zadeva zanima, priporočamo zlasti delo: N. Chomsky in M. Halle, SOUND PATTERN OF ENGLISH, založba Harper and Row, New York, 1968 (v nadaljnjem se sklicujemo na to knjigo z oznako *SPE*). Tu lahko podamo le kratko pojasnilo. V slovnici je treba pokazati, kaj je v jeziku pravilno in kaj ne. V jeziku je vse pravilno napovedljivo. To vrsto pravilnosti je mogoče formalno izraziti na nešteto načinov, eden teh je sedanja zgradba fonološke komponente v generativni slovnici: vse, kar je v fonologiji jezika nenapovedljivo, je izraženo v fonoloških zapisih in s prijemi za izjeme, pravila pa izražajo napovedljivo. Primer: zadnji glas slovenske oblike *grad* se izgovarja nezveneče (medbesedni sandhi zanemarjamo); pred sklonili — ta se pri *grad* začenjajo s samoglasniki — pa se isti glas izgovarja zveneče. Na fonetični ravni torej menjava [t] ~ [d]; še natančneje, zobniški zapornik je enkrat zveneč, drugič nezveneč. Razzvenitev je v tem primeru, ki je le eden mnogih, napovedljiva: vsak zobniški zapornik je namreč nezveneč pred odmorom ali nezvenečim soglasnikom iste besede, sicer je zveneč. Fonološka komponenta izrazi to takole: fonološki zapis imenovalnika/tožilnika *grad* se ne glasi /grat/, temveč /grad/ (razen v preglednicah izpeljav bomo nefonetične zapise stavljali med poševne oklepaje); med fonološkimi pravili pa eno spremeni oznako [+ zveneč] v [— zveneč] v že omenjenih okoljih.

Napovedljivost je nujna lastnost jezikovne pravilnosti — ni pa zadostna! V tem grmu tiči velik zajec, saj bi radi vedeli, kakšna je LINGVISTIČNO RELEVANTNA napovedljivost ali — bolj po domače — kako različni smejo biti fonološki zapisi od fonetičnih. To vprašanje je bilo resno zastavljeno šele v letih po izidu *Poskusa* in pravega odgovora še ni. Vsekakor je zdravo izhajati iz t. i. ZAHTEVE PO FONETIČNEM REALIZMU: fonološki zapisi naj bodo kar se da podobni fonetičnim. To nam na primer pri izbiranju med /kot/ in /kod/, tema mogočima fonološkima zapisoma veznika (ne samostalnika!) *kot*, olajša odločitev za /kot/. Žal pa je zahteva po fonetičnem realizmu za zdaj izražena tako splošno, da še ne more pomagati izbirati med resnično zanimivimi konkurenčnimi fonološkimi zapisi. Poglejmo naslednje. Koren glagola *molčati* je v *Poskusu* fonološko zapisan /mlk/. Pustimo vprašanje, zakaj ne /ow/ namesto /l/, o čemer v *Poskusu* ni pojasnila. Zanima nas, zakaj /k/, ne /č/, saj se [č] izgovarja v vseh oblikah glagola *molčati*. Fonem /k/ je vnešen v fonološki zapis /mlk/ zaradi besedotvornih

sorodnikov kot *mólk*, *umólkniti* ipd. Tu je vir težav. Nesporno je, da so člani besedne družine, v kateri je beseda X, lahko soudeleženi v izpeljavi izgovora besede X iz njenega fonološkega zapisa v tem smislu, da deluje eno ali več fonoloških pravil na en način, če ima beseda X take in take besedotvorne sorodnike (npr. zlasti tako in tako besedotvorno podstavo), in spet drugače, če beseda X nima takih sorodnikov.

Npr. angleški korenski samostalniki kot *effort* 'napor' imajo besedni naglas na prvem zlogu, na drugem zlogu pa ni naglasa in je zato samoglasnik tega zloga povsem oslabil: ['efət]. Če pa je ob taki besedi besedotvorna podstava z besednim naglasom na drugem zlogu, ima sicer samostalniška izpeljanka glavni besedni naglas na prvem zlogu, kot *effort*, drugi zlog pa ne oslabi, temveč ohrani 'polnik' samoglasnik podstave. Taka beseda je samostalnik *export* ['eksport:] 'izvoz' (ne ['ekspət]), katerega podstava je glagol *export* [iks'port:] 'izvažati'. Glej *SPE* str. 36—38, 96.

Primeri, kot je pravkar navedeni angleški, pričajo, da je treba vključiti v fonološko teorijo tako ali drugače formalizirano naslednjo formulacijo: »Če obstaja besedotvorni sorodnik s takimi in takimi lastnostmi, stori to in to, sicer ne.« Nikakor pa nimamo pravice do veliko ostrejšše hipoteze, da lahko besedotvorni sorodniki besede X vplivajo na sestavo fonološkega zapisa besede X — da je torej dovoljeno v fonološkem zapisu glagola *molčati* zaradi besed kot *mólk* zapisati /k/ namesto /č/. A prav to je bilo dovoljeno v času, ko je nastal *Poskus*, in tudi v času, ko je izšel *SPE*. Posledica je, da so nekateri fonološki zapisi v *Poskusu* dokaj odmaknjeni od fonetičnih danosti in da so fonološka pravila, ki jih je bilo treba poklicati na pomoč, da bi take fonološke zapise predelala v tem prirejene, empirično ustrezne zapise izgovarjave, vsaj z vidika dobesečno razumljenega fonetičnega realizma manj sprejemljiva. Pisec *Poskusa* je še smel upati, da bo v bližnji prihodnosti uspelo DOKAZATI, da je dovoljeno/treba besedotvorne sorodnike upoštevati tudi v fonoloških zapisih, mi pa, ki smo medtem doživeli izid knjige *SPE*, ki je vsa v znamenju takega pojmovanja in se obilno ukvarja tudi z jezikovno teorijo, o čem takem dvomimo, kajti v *SPE* ni zaželenega dokaza. Zato slej ko prej ostaja naloga, da je treba vsak odmik od izgovarjave v fonoloških zapisih utemeljiti brez sklicevanja ali tihega pristajanja na upoštevanje besedotvornih sorodnikov pri sestavljanju fonoloških zapisov. Pisec *Poskusa* se je problema jasno zavedal, saj pravi na str. 142, kjer omenja težave s fonološkimi zapisi korenov: »Nazadnje se bo mogoče pokazalo, da je najboljša rešitev vseh teh vprašanj v vrnitvi k tradicionalni ločitvi oblikoslovja od besedotvorja, vendar naj ponovim, da se mi zdi vredno raziskovati, kaj sledi iz poskusov, da bi ju združili.« Iz *Poskusa* vidimo, da sledi iz takega združevanja dokajšnja abstraktnost nekaterih fonoloških zapisov in nekaterih fonoloških pravil, ne vemo pa še, ali je tolika stopnja »nefonetičnosti« tudi NUJNA.

S pravkar povedanim je ozko povezan pojem supletivizma. Nesporno je, da supletivizma ni na primer v spreji glagola *kositi*, da pa so supletivne tvorbe v spreji glagola *iti* (prim. *grém*, *šel* itd.). Med tema skrajnostma je brez števila prehodnih primerov, za katere pogrešamo načelno merilo supletivnega. Primer: v spreji glagola *kláti*, *kóljem* opazamo na fonetični ravni

menjavanje *klá-* ~ *kól-*. Je to supletivno ali je treba izhajati iz enega fonološkega zapisa in formulirati fonološka pravila, ki iz edinega vira izdelajo *klá-* in *kól-*? Menjavanje opazamo tudi v spregi glagolov kot *kupováti*, *kupújem*: na fonetični ravni *-ová-* ~ *-új-*. Je to supletivno ali ne? Pisec *Poskusa* (str. 184) nastavlja pri *kláti* fonološka zapisa /kəl/ (ki preide s pripono /á/ v *klá-*) in /kol/. Ker v *Poskusu* ni pravila, ki bi izvajalo /kol/ iz /kəl/ ali narobe, štejemo tvorbi /kol/ in /kəl/ za supletivni in v tem duhu nadaljujemo razmišljanje. Pri *kupováti* izhaja *Poskus* (str. 162—63) iz enega fonološkega zapisa pripone, namreč /owa/; fonološka pravila predelajo /owa/ v *-új-*, če sledi sedanjiška pripona /e/:

fonološki zapis	owa + e
P4	owj + e
P5	uwj + e
P7eB	uj + e

Od uporabljenih pravil je P5 postulirano zgolj zaradi glagolov kot *kupováti*: v *Poskusu* je obravnavano samo v zvezi s temi in malo verjetno je, da potrebuje slovenska fonologija to pravilo zunaj glagolskih oblik. Vprašamo: zakaj se je pisec *Poskusa* pri brezpriponskem glagolu *kláti* odločil za supletivizem, pri glagolski priponi v *kupováti* pa za pravilno menjavo *-ová-* ~ *-új-*? Na to še ni odgovora — kot rečeno, ne v prvi vrsti po krivdi pisca *Poskusa*, temveč ker je tako stanje fonološke vede.

2. 1. Vsak fonološki zapis slovenskih glagolskih oblik vsebuje po *Poskusu* morebitno predpono (eno ali več), koren, glagolsko pripono (razen če je glagol brezpriponski), morebitno nesklepno obrazilo (sèm sodijo na primer sedanjiške in velelniška pripona) in končnico (med te gredo na primer sklonila in osebila). Splošni izraz za take dele oblik je MORF. Primer: fonološki zapis oblike *zavérovana* je /za — wér + 'ow'a + n + a/ (str. 162); zapis vsebuje pet morfov: /za/ je predpona, /wér/ je koren, /'ow'a/ je glagolska pripona, /n/ je nesklepno obrazilo trpnega deležnika, /a/ je končnica, /—/ in /+ / sta mejni znamenji.

2. 2. Segmentom morfov pravimo tu FONEMI, v *Poskusu* pa so to MORPHOPHONEMES. (Izrazi kot FONEM in FONOLOŠKI nimajo v naši rabi nič skupnega s klasičnim naukom o fonemih!) V *Poskusu* so naštetih naslednji fonemi slovenskega knjižnega jezika: dolgi samoglasniki /i e a o u/, kratki samoglasniki /e ə o/, zvočniki /w j r l m n/ in nezvočniki /p t k b d g s š z ž c č f h/. Črke med poševnimi oklepaji so seveda le udobne okrajšave pravilnejših, a okornih zapisov v t. i. DISTINKTIVNIH OZNAKAH.

Glede razčlenbe slovenskih glasov na distinktivne oznake beri: M. I. Lekomceva, TIPOLOGIJA STRUKTUR SLOGA V SLAVJANSKIH JAZYKAH, Moskva, 1968 (o slovenskem jeziku str. 99—117 s preglednico distinktivnih oznak na str. 106—107).

V seznamu fonemov *Poskusa* ni nekaterih glasov, ki so navedeni v delu J. Toporišič, SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK I, str. 121—22. Glede *ê* in *ô* glej § 2.3 tu spodaj. Glas *à* izvaja *Poskus* iz dolgega poudarjenega /a/ pred /w/

ali /j/ v zadnjem zlogu besede, npr. *končāl*; krajšanje opravi pravilo PC12a. Glede *i* se pisec *Poskusa* ni mogel odločiti, ali bi ga vključil v seznam fonemov ali s posebnim pravilom izvajal iz /ə/ pred /j/, npr. *biū*; delno pa ga izdeluje pravilo A7. O *ū* se v *Poskusu* ne govori. Ni jasno, kakšne odprtostne stopnje sta /j/ in /w/. Glasovi *dž*, *dž* in mehkonebni *n* niso obravnavani; *n'* in *l'* sta razčlenjena v /nj/ in /lj/. Oklevajoče omenja pisec *Poskusa* še fonem /kratki a/, glej str. 180.

Glas [v] nastane vedno iz /w/ pred samoglasnikom iste besede s pravilom P8. Da bi ne bilo treba *v* vključevati v seznam fonemov, se izhaja iz /w/ celo v primerih, pri katerih ne slišimo menjave [v] ~ [w], npr. *videti* iz /wid + 'e + ti/. V *Poskusu* je to utemeljeno takole (str. 141): »Idealna generativna slovnica si pomaga s kar se da malo fonemov.« Toliike varčnosti bi po mnenju pisca tega prikaza ne smeli nadrežati zahtevi po fonetičnem realizmu.

2. 3. V fonemskih zapisih nahajamo dve naglasni znamenji: znamenje NAGLAŠLJIVOSTI', ki se piše pred samoglasniškim znamenjem, h kateremu sodi, in OSTRIVEC', ki mu je mesto nad samoglasniškim znamenjem, kateremu je prirejen. V fonemskem zapisu je lahko več znamenj naglašljivosti in največ dva ostrivca, niso pa nujno vsa samoglasniška znamenja v fonološkem zapisu opremljena s kakim naglasnim znamenjem. Primer: /č'es + + á + ti/ *česáti*. Fonološka pravila *Poskusa* zagotavljajo, da je v zapisih izgovora glagolskih oblik samo po en besedni naglas.

Na uvedbo znamenja naglašljivosti v fonološko komponento slovenskega knjižnega jezika je pisca *Poskusa* navedla znana Jakobsonova misel, da je narava naglasnih razmer v slovenskih, srbohrvaških, ruskih itd. besedah načeloma taka kot na primer v japonščini: eden ali več začetnih zlogov v besedi se izgovarja z visokim tonom, vsi naslednji z nizkim; besedni naglas je napovedljiv iz razporeditve teh tonov po besedi: uresniči se na najbolj desnem zlogu z visokim tonom. Razporeditev visokih in nizkih tonov pa je odvisna od tega, kateri morfi so v besedi: nekateri morfi se vedno izgovarjajo z visokim tonom, drugi z nizkim, tretji zdaj eno zdaj drugo; v *Poskusu* so prvi zapisani z znamenjem naglašljivosti, drugi niso, tretji pa včasih so, včasih niso. Morf/zlog z znamenjem naglašljivosti se imenuje NAGLAŠLJIV. V *Poskusu* se štejejo za naglašljive vsi morfi, ki niso nenaglašljivi. Nenaglašljivi morfi glagolskih oblik pa so (str. 146—47): vse predpone in vse končnice razen /é/ deležnika na -é; od nesklepnih obrazil sta nenaglašljivi sedanjíška pripona /e/ in obrazilo trpnega deležnika /en/. Za primer vzemimo fonološki zapis /k'os + 'i + ti/ *kosíti* (tu /ti/ kot nedoločniška končnica ni naglašljiv) in pogledimo, kako izdelajo fonološka pravila besedni naglas te oblike. Pravilo PC8 zbriše vsa naglasna znamenja v besedi razen najbolj desnega; tako dobimo /kos + 'i + ti/. Nato spremeni pravilo PC10 preostali ' v znamenje besednega naglasa: /kos + í + ti/. Tako je glede naglasa že dosežen zaželeni fonetični izid.

Pravkar povedano kajpak še ni vsa resnica o besednem naglasu slovenskega knjižnega jezika. Nekateri morfi glagolskih oblik namreč za sabo ne

dovoljujejo visokih tonov. Taki morfi so na primer nekateri glagolski koren. V *Poskusu* so označeni z ostrivcem na svojem samoglasniku, npr. /kôs + 'i + ti/ *kôsiti*. (Ta ostrivec ni isti kot ostrivec, ki označuje v večini fonetičnih zapisov mesto besednega naglasa!) Naglasno pravilo A2 zbrise v takih primerih vsa naglasna znamenja v besedi desno od najbolj levega ostrivca, tako da dobimo /kôs + i + ti/, kar je že pravi fonetični izid, kar zadeva besedni naglas. (Seveda mora A2 delovati pred pravilom PC8, kajti le-to bi sicer zbrisalo ostrivec! Pred A2 pa deluje A1, ki prepreči, da A2 ne bi zbrisal ostrivca na končnici /é/ in na obrazilu /éč ~ ôč/ deležnikov sedanjega časa.)

Včasih tudi nekatere glagolske pripone ne dovoljujejo za sabo visokih tonov. V takih primerih so v *Poskusu* označene z ostrivcem nad samoglasnikom. Primer: v fonološkem zapisu osnove ijevskega glagola *kôsiti* na glagolski priponi ni zapisan ostrivec (/kôs + 'i/), v fonološkem zapisu osnove prav tako ijevskega glagola *nositi* pa je (/n'os + i/). Le delno se da napovedati, kdaj smejo kaki glagolski priponi slediti visoki toni in kdaj ne: na primer če je koren glagola označen z ostrivcem, glagolska pripona gotovo ni, in narobe; glagolski priponi /e/ in /owa/ ne omejujeta visokega tona; če je v fonološkem zapisu glagolska pripona /nə/, je nujno ostrivec na njej ali na korenu — itd.

Nadaljnji zapletljaji so v zvezi z odprtostjo in dolžino poudarjenih *e* in *o*. Če je v fonološkem zapisu nastavljen dolg samoglasnik, /e/ ali /o/, je ta pod fonetičnim poudarkom dolg in ozek, npr. *kôsiti* iz /kôs + 'i + ti/. Če je v fonološkem zapisu vpisan kratek samoglasnik, /e/ ali /o/, je ta pod fonetičnim poudarkom širok, glede dolžine pa velja: v zadnjem zlogu besede ostane glas kratek, v drugih zlogih se podaljša; npr. fonološki zapis trpnega deležnika /k'os + 'i + 'en/ konča na fonetični ravni kot *košen*, ustrezna oblika ženskega spola /k'os + 'i + 'en + a/ pa se izide v *košena*, za kar poskrbi pravilo PC11b.

A tudi fonološko kratki samoglasniki so v izreki včasih ozki. Znani taki primeri so 1) nekatere oblike glagolov premičnega naglasnega tipa: *nôsi*, *nôšen* (:nôsî — oblike, dodane v oklepaju, kažejo običajnejši izgovor fonološko kratkega samoglasnika), *krêne*, *okrénjen* (:krênîl), *čêše* (:čêsal); 2) deležniki na -l ijevskih oksitonskih glagolov s predpono, kadar je *l* zadnji segment v besedi: *pokôsîl* (:pokôsi); 3) deležniki na -l nekaterih brezpriponskih oksitonskih glagolov, kadar je *l* zadnji segment v besedi: *vêdel* (:vêde), *rêkel* (:rêče). — To stanje se doseže s pravili A3, A4, A5a in PC9. Prva tri pravila podelijo kratkim samoglasnikom, ki naj bi bili v izreki zaprti, naglasno znamenje ", pravilo PC9 podaljšuje in oži /eəə/ v /eəa/, če so ti samoglasniki označeni z znamenjem ". (V formulaciji pravila PC9 na str. 149 *Poskusa* bi pred neenačajem pod *e* in *o* ne smelo biti pik!) Tako je zagotovljen zaželeni fonetični izid. Znamenje " se s pravilom PC10 spremeni v znamenje besednega naglasa.

Dokaj neprisiljeno je v *Poskusu* poskrbljeno za naglasne premene kot *nositi* proti *nôsim*, in sicer izhajaje iz fonoloških zapisov, v katerih ni naglasnih menjav:

fonološki zapis	n'os + í + ti	n'os + í + 'i + m
A2	—	n'os + í + i + m
P11	—	n'os + i + m
A4	—	n''os + i + m
PC8	nos + í + ti	—
PC9	—	n''os + i + m
PC10	nos + í + ti	n'os + i + m
	<i>nositi</i>	<i>n'osim</i>

(Vsa pravila, uporabljena v teh izpeljavah, so opisana drugod v pričujočem prikazu.) Bistvena je v tej zvezi zgradba sedanjiške osnove; iz podatkov v § 2.1 zgoraj sledi, da je le-ta enaka glagolski, PODALJŠANI za sedanjiško pripono. V izpeljavi oblike *n'osim* zbriše sedanjiška pripona glagolsko in njen ostrivec s pravilom P11 in tako zagotovi besedni naglas na edinem preostalem naglašljivem samoglasniku, namreč na korenskem.

3. Končno naj spregovorimo še o velelnikih. Ti so najbolj zapletene glagolske oblike slovenskega knjižnega jezika — sodeč po pripomočkih, ki jih ima *Poskus* posebej zanje.

Vsak fonološki zapis velelnika se začenja s sedanjiško osnovo, obdano z okroglimi oklepaji, sledi velelniška pripona /i/ (vedno z ostrivcem) in — zunaj ednine — končnica, npr. /te/. Primer: /(k'up + 'ow'a + e) + i/ *kupúj*, /(k'up + 'ow'a + e) + i + te/ *kupújte* (str. 163). Okrogli oklepaji naznanjajo, da se uporabljajo v izpeljavi teh besed nekatera fonološka pravila — namreč CIKLIČNA — po krogih. Ciklična so v *Poskusu* nenaglasna pravila P1 do P14 in naglasna pravila A1 do A7. (Pravila, ki so na vrsti za cikličnimi, so POCIKLIČNA; v *Poskusu* so taka pravila PC1 do PC15.) Ciklična pravila delujejo takole: naj bo

$$\begin{matrix} V(W(X)Y)Z \\ 2 \quad 1 \quad 1 \quad 2 \end{matrix}$$

kjer so V, W, X, Y in Z morfi (po eden ali več), fonološki zapis neke besede. Številke pod oklepaji smo dodali tu za pomoč pri razlagi; oklepaji z enakimi številkami gredo skupaj. Kadar opisujemo sestav besed, kot je zgornja, pravimo, da je oklenjeno VLOŽENO v oklepajoče.

Ciklična pravila obdelajo najprej samo najgloblje vloženi del X. Ko je ta prvi krog mimo, se po dogovoru oklepaja številka 1 samodejno zbršeta. Tako postane WXY najgloblje vloženi del besede. Vsa ciklična pravila delujejo zdaj na WXY in tako opravijo drugi krog. Nato se zbršeta oklepaja številka 2. Ta postopek bi se ponavljajal, dokler bi bilo kaj vloženih delov. Ker je v našem primeru vloženih delov že zmanjkalo, obdelajo ciklična pravila samo še celo besedo VWXYZ, kar se šteje za tretji krog. (Zatem nastopijo pociklična pravila, ki delujejo seveda neciklično, na celo besedo.)

Žal je tolika moč modela izkoriščena le pri izdelovanju velelnikov, in še tu le delno: ni fonološkega zapisa, pri obdelovanju katerega bi morala ciklična fonološka pravila ubrati več ko dva kroga; resnične uporabe pravil v OBEH krogih iste izpeljave je sorazmerno malo — pisec *Poskusa* sam ugo-

tavlja, da je na primer med naglasnimi pravili tako le pravilo A2 (str. 154). Zelo malo je t. i. ODLOČILNIH primerov. Odločilni so v tej zvezi fonološki zapisi, iz katerih fonološka komponenta ne izdela zaželenih zapisov izgovora, če v teh fonoloških zapisih izpustimo oklepaje, in torej pravila uporabimo neciklično, ostalo pa pustimo nespremenjeno. V tem smislu so odločilni samo množinski velelniki kot *nosite*, *krenite* (zgolj ta naglasni tip samo teh dveh glagolskih vrst), edninski kot *nósi* in *krèni* pa le, če se naglasno pravilo A6 razume tako, da mora biti med razveljavljanjem naglasnega znamenja "velelniška pripona še vedno zaznamovana z ostrivcem. Vendar je mogoče tudi odločilne primere »ozdraviti« z določbo, da se pri izdelovanju teh oblik izjemoma preskoči naglasno pravilo A2. (Ne da se pa te določbe razširiti na VSE velelnike!) Taka rešitev je v skladu s formalnimi prijemi, ki so sicer uporabljeni v *Poskusu*.

V ponazoritev navajamo izpeljavo velelnikov *nosite* in *krenite* iz fonoloških zapisov *Poskusa* (str. 152, 158), vendar brez oklepajev in s skokom čez pravilo A2, ki briše naglasna znamenja desno od prvega ostrivca v besedi. Pravilo P11 briše samoglasnik pred samoglasnikom iste besede; v naših izpeljavah deluje dvakrat zapored, kar fonološka teorija dovoljuje in kar še ni simptom cikličnosti. Naglasno pravilo A4 podeljuje naglasno znamenje "samoglasnikom v morfi, za katerimi sta zaradi kakega prejšnjega pravila (npr. P11) zginila ostrivec in samoglasnik prvega sosednega morfa v isti besedi. Pravilo A6 razveljavlja delovanje pravila A4 v velelnikih, tj. vzpostavlja v zapisih stanje, ki je bilo pred delovanjem pravila A4. Posebej bodi opozorjeno, da mora pravilo A2 delovati pred pravilom P11, ne mogoče obratno; glej izpeljavo oblike *nósi* na str. 152 *Poskusa*.

fonološki zapis	n'os + í + 'i + í + te	kr'e + n'ó + e + í + te
A2	—	—
P11	n'os + í + te	kr'e + n + í + te
A4	n''os + í + te	kr''e + n + í + te
A6	nos + í + te	kre + n + í + te
	<i>nosíte</i>	<i>kreníte</i>

Uporaba pravil po krogih je torej odveč. Ta izid je bil zaželen. Vnaprej bi namreč pričakovali, da določajo moč fonološke komponente razmere v osrednjih oblikah glagolskega in drugih morfoloških sestavov, razmere pri obrobni oblikah, kot je velelnik, pa da delno sledijo iz pravil, nastavljenih zaradi razmer v osrednjih oblikah, delno pa da so pač, če so zapletene, izjemne, torej izražene s prijemi za izjeme. To »naravno« stanje je z odpravo krogov iz fonološke komponente *Poskusa* doseženo. Moti zdaj samo še to, da sta kar dve od sedmih naglasnih pravil — A6 in A7 — vpeljeni zgolj zaradi velelnikov. Bolje bi bilo, ko bi *Poskus* iste zadeve urejal na ravni fonoloških zapisov (že v fonoloških zapisih bi se lahko zapisalo, da je velelniška pripona edninskih velelnikov nenaglašljiva in kratka) in s prijemi za izjeme (naglasni pravili A3 in A4 naj bi ne delovali v velelnikih). Isti prijemi za izjeme lahko poskrbijo tudi za morebitne izjeme izjem. S temi spremembami bi zadeve, o katerih je govor, prešle s področja napovedljivega v svet nenapo-

vedljivega/nemotiviranega, kar bi odražalo dejansko stanje v tisti izreki slovenskega knjižnega jezika, ki pozna le nemuzikalen naglas — in prav to izreko *Poskus* opisuje. — Ne vemo pa, kaj storiti po razveljavitvi pravil A6 in A7 z velelniki kot *čákaj*, za katere v sedanji verziji fonološke komponente skrbi A7, in ne razumemo sklepne opazke o *čákaj* na str. 168, kjer beremo, da izvede prenos naglasa v tem velelniku pravilo A7 z mehanizmom, ki je že tako potreben za nekatere druge — ni povedano, za katere — primere.

Seveda pa navzlic odpravi krogov iz izpeljav velelnikov še ni dokazano, da v fonološki komponenti slovenskega knjižnega jezika ni krogov. Mogoče so potrebni zaradi razmer v besedotvorju ali pa jih terja izreka z muzikalnim naglasom (o kateri zdaj uvodno z generativnega stališča M. Halle, »Remarks on Slavic Accentology«, *Linguistic Inquiry* II, 1971). To bodo — upajmo — pokazale prihodnje raziskave.

4. Pisec *Poskusa* je vložil v sestavljanje fonoloških zapisov in pravil velik ustvarjalni napor. Prikazal je več ko dvesto primerov in na videz nepregledno gradivo je uredil tako, da učinkuje dostopno. Tako je izdelal odskočno desko za nadaljnje delo — tudi na naslednji višji kakovostni stopnji, ki bi bila v tem, da bi z raziskavami generativne fonologije slovenskega jezika, knjižnega in narečij, prispevali novo v teorijo naravnih jezikov.

Janez Orešnik